

Зорана З. Опачић¹

Учитељски факултет, Универзитет у Београду

Оригинални
научни рад

Видови идеолошког дискурса у књижевности за децу и младе²

Резиме: У раду се дајемо неким видовима постојања идеолошког дискурса у делима књижевности за децу у дијахронијској перспективи, показујући да ово поље књижевности није лишено идеологије. После указивања на начине постојања идеолошког у тексту, размотрићемо идеолошки дискурс као тежњу да текст корективно утиче на младе читаоце. Затим ћемо указати на деловање државне културне и образовне политике на текст, као тенденцију да се утиче на усвајање доминантне друштвене идеологије. Овај вид идеолошког дискурса условљен је државним уређењем, па се усвојављање југословенског идентитета код младих читалаца вршило у ројалистичком контексту у периоду Краљевине Југославије, односно у контексту социјалистичке идеологије у периоду СФРЈ. Показаћемо на примерима како су се ујоредо са доминантном идеологијом јављали и судверзни књижевни текстови засновани на критичком приказивању стварности који су имали улогу њеног десабелизовања (и у краљевини и у епохи социјализма). У југословенском периоду дошло је до деканонизације југословенског књижевног корпуса и усвојављања националних канона, при чему су поједини писци, који су чинили део заједничког културног наслеђа, маргинализовани у неким националним корпусима или двојно канонизовани. На крају рада указаћемо на замке идеолошког учивања. Сви наведени видови сведоче о комплексности идеолошког дискурса у књижевности и упућују на важност пажљивог читања и критичког односа према тексту.

Кључне речи: књижевност за децу и младе, стереотипи, културна политика, југословенска идеологија (ројалистичка и социјалистичка), судверзивност.

¹ zorana.opacic@uf.bg.ac.rs

² Овај рад настао је у оквиру научног пројекта „Смена поетичких парадигми у српској књижевности двадесетог века: национални и европски контекст“ (бр. 178016), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Copyright © 2017 by the authors, licensee [Teacher Education Faculty](#) University of Belgrade, SERBIA.

This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original paper is accurately cited.

Сваки књижевни текст (и сваки исказ уопште) садржи одређено становиште са којег се говори, односно промовише одређену идеологију. Погрешно је мислити да су дела књижевности за децу, бивајући намењена младим читаоцима, лишена идеолошке равни. У раду ћемо указати на различите видове идеолошког подтекста и друштвени контекст у оквиру којег су се текстови обликовали и разумевали у дијахронијском контексту. Видови идеолошког којима ћемо се бавити су педагошки дискурс (пошто је реч о књижевности за најмлађе читаоце која се издвојила у посебно поље књижевности упоредо са развијањем школског система у просветитељству; први присутан вид идеологије била је тежња да се текст користи за образовне намене и корективно утиче на читаоце), имплементација доминантне друштвене идеологије (од ројалистичког југословенског уређења, социјалистичког друштва до постјугословенског доба), али и тежња да се она дестабилизује (субверзивни књижевни текстови засновани на критици друштвене стварности).

О идеологији књижевности за децу први је студиозније писао осамдесетих година прошлог века Питер Холиндејл (Hollindale, 1988). Он разликује три нивоа испољавања идеологије: експлицитну (непосредно исказана друштвена, политичка, морална уверења), имплицитну идеологију (садржана у говору и понашању јунака или пристрасност у односу на конкретни вредносни систем) и ону садржану у језику. Почетком деведесетих Џон Стивенс (Stephens, 1992) детаљније разматра и улогу приповедног дискурса у преношењу идеологије. Писци за децу преузимају на себе задатак да уклопе ставове јавног мњења у пожељне форме, што значи да покушавају или да овековече доминантне друштвене вредности или да их критички прикажу. Некад то чине наметљиво, а некад дискретно: „Постоје мање очигледне друштвене идеологије у прози

за децу и оне су видљиве у представљању односа појединца и друштва“ (Stephens, 1992: 3). Како би указао на доминацију дискурса у реализацији одређене идеологије, Стивенс наводи различите текстуалне равни из којих се она може ишчитати: одабир исказаних, наговештених и изостављених информација; видови приповедања; приповедни процес: приповедач и претпостављени аутор; стварни и претпостављени читалац; перспектива из које је прича представљена: приповедач и фокализатор; скривена/откривена идеологија; сиже, редослед догађаја, временски распон радње, околности локализације, симболи, алузије, интертекстовне везе. Чак и елементарни чиниоци текста (догађаји, ликови, поступци, хронотоп) обликовани су из одређене идеолошке перспективе (Stephens, 1992: 18).

Присуство одређених становишта не значи да су она по правилу наметнута или погрешна: она представљају и својеврсну оријентацију у свету у коме живимо. „Важно је да препознамо које идеологије нису нужно непожељне. У ствари, без система веровања било би немогуће за појединца да разуме свет“ (Bainbridge et al., 2005: 1–2). Поседујемо уверења о свету који нас окружује, о типичним особинама и начину понашања неке друштвене/националне групе, која образујемо кроз знаковне системе културе у којој живимо. Исто тврди и Стивенс: „Мрежа идеолошких позиција није нужно непожељна – без ње би друштвени живот био немогућ“ (Stephens, 1992: 9).

Истраживање идеолошког дискурса у текстовима за децу бави се откривањем пристрасности или отклона у односу на одређене појаве или друштвене групе, а то се, по правилу, врши и читавањем стереотипних представа. По Ричарду Дајеру (Dyer, 2002), стереотипи врше више улога: они представљају социјалну конструкцију стварности утемељену у друштвеној моћи, начин категоризовања информација о спољном свету или, шире гледано, пречицу којим се свака

друштвена заједница и појединци као њени чланови класификују (и генерализују). Улога стереотипа је да учине невидљиво видљивим, брзо класификују оно што је у стварности мало уочљиво, па су често једнодимензионални. Ефектност стереотипа лежи у њиховом позивању на консензус, заједничко мишљење, наводно општеприхваћено слагање (оно што „сви“ мисле о некој социјалној групи), иако се представе најчешће формирају и одржавају управо помоћу стереотипа (Dyer, 2002: 12–16). Потребно је напоменути и да поступак откривања пристрасности или негације у односу на неку друштвену групу може бити осетљив и клизав терен. Читање из одређене перспективе и склоност да се опажају стереотипи могу одвести читаоца у претерано читавање – извитоперавање значења.

Педагошки дискурс и његово превладавање

Представе о детињству и књижевности за децу (које укључују не само претпостављеног читаоца већ и слику детета у књижевном тексту), условљене контекстом епохе, битно су се мењале: од представе о детету као несамоствалном бићу и о књижевности која није у стању да се приближи бићу естетског и метафизичког у периоду модерне, преко „открића“ детета и изједначавања дечје природе и бића поезије у периоду авангарде, до залагања за високу естетску меру и укидања „ограде“ између *дечје* и *недечје* књижевности у другој половини 20. века.

Чињеница да се као област почела издвајати у епохи просветитељства, упоредо са развојем школских система, односно да се о стварању за децу почело систематски размишљати у контексту образовања, допринела је начину обликовања књижевних текстова у 18. и 19. веку (видети: Sarlend, 2013). Просветитељска слика о детету као чистом и неисписаном листу хартије, које образовањем треба уводити у пожељни друштвени и културни образац, рефлектује

се и на књижевне текстове. Дете је сматрано несамоствалним бићем које се не може развити без сигурне руке одраслог, па је и слика детета изграђивана у складу са овим уверењем. Због тога је у значајан корпус текстова учитана васпитна парадигма: експлицитне поуке, вредносни коментари лирског субјекта / приповедног гласа о поступцима младих јунака, обликовање њихове судбине као казне/награде и слично. „Ако узмемо у обзир практичне васпитне поступке у нашој култури [...] онда ћемо видети да је [...] једна од главних полуга формирања личности управо учење усмерено кажњавањем непожељног и, што је ређе, награђивањем пожељног понашања детета“ (Trebješanin, 2000: 157). Често се истиче тенденција моралног васпитања (одреднице „добро дете“, „шаљиво-поучно“, „морално“): Сундечићева збирка *Низ драгоценој дисера* има поднаслов „духовне и моралне песме за децу“ (1856), збирка Ђорђа Рајковића *Јег и мег* (1858) садржи поднаслов „шаљиво-поучни чланци“, а Шапчанинова збирка песама зове се *Дар доброј деци* (1867).

Субверзивнији однос приповедача према дечјем несташлуку у првој половини 20. века крије се у Нушићевим *Хајдуцима*. Бежање дечачке дружине у хајдучију представљено је из угла самих јунака. Доминантно комичко-пародијско приказивање дечје природе и њиховог избегавања школских обавеза, а жеље да опонашају храбре јунаке епских народних песама само привидно маргинализује осуду због њиховог поступка. Тако се и батине које сви добијају, када их полицајац преда родитељима, пореде пародијски са покољем хришћана и јуначком погибијом на Косову пољу. Међутим, испод доминантног приповедног тона назире се критички став аутора према несташлуку, који се највише огледа у осећању кајања и стида који преплављује младе јунаке после авантуре, па се заклињу да никад неће чак ни међусобно говорити о својој авантури (самокорективно осећање стида сродно је поступку примењеном у Змајевој песми „Срда“,

у којој млада јунакиња пита себе после напада беса и ината „што сам била луда“).

Ова позиција у певању битно се мења у поезији друге половине прошлог века. Борба за уважавање дечје природе и дечјих права довела је до обртања критичке перспективе, па млади лирски субјект критички посматра одрасле и њихова правила.³ То се види у песмама Драгомира Ђорђевића („Сад ћу вам рећи [...] какви су моји тата и мама: // Они се, кад стрпљења имају, / за мене просто отимају. / [...] Али, кад стрпљења немају, / они ме, богме, и лемају“ – Ђорђевић, 2009) и Владимира Андрића („Тата и син“: дечак је изнервиран чињеницом да се од њега очекује да разуме очев умор: „е доста више једном са тим / нећу више да будем фин / [...] нек му НИН буде син“ – Андрић, 2010). Млади јунаци осећају се као жртве амбиција својих родитеља („Ја сам био срећно дете“ Д. Ђорђевића: „Стружем цвилим / Шкрипим гудим / Како која / Зора сване / Мрзим сваку / Твоју жицу / Виолино / Мој душмане“ – Ђорђевић, 2009), оспоравају школски систем и родитељски ауторитет (песме „Опет школа“, „Еј како бих“, „Ура школа“ Д. Ђорђевића; „Неспоразум“ Д. Алексића). Међутим, урбани начин живота пред крај века доводи до нове измене песничке перспективе: млади лирски јунаци живе у измењеним породичним околностима, свесни су мањка времена и пажње родитеља и своју слободу доживљавају као празнину, па осећају жељу да се границе и правила изнова успоставе. У књижевни текст читава се критички тон према урбаном начину живота који дестабилизује живот породице и живот детета. Чак и када су укућани „Буљооке песме“ Драгана Радуловића код куће, они као да су заборавили да међусоб-

но комуницирају („Тужан тихи кућни призор / мама буљи у телевизор“ – Radulović, 2008). Млади лирски јунак осећа се изолован „зидом тишине“ и опхрван очајањем. У „Песми за уживање“ Д. Ђорђевића родитељи живе своје нове животе и готово да су заборавили на сина, који им се јавља ретко, снебивајући се, и који због тога бива несигуран, без социјалних веза са вршњацима.

У књижевном тексту градио се и однос према улози жене у породици и друштву. У 18. веку, у епохи промовисања образовања, подстицано је укључивање женске деце у образовни процес. Та се тенденција даље развија формирањем лерова за образовање девојака у 19. веку. Девојчице јунакиње *Дечјеј маџазина* Жан Мари Лепренс де Бомон, који наводимо зато што је био познат српској омладини у преводу (и по-срби) Аврама Мразовића (*Поучишелни маџазин за децу*, 1787–1800), носе имена по својим доминантним карактерним особинама: Оштроумна, Благоразумна, Напрасна, Лакомислена и слично, а њихова наставница једнако знаковитог имена, Госпожа Добронаравна, покушава не само да их подучи већ и да адекватним причама и бајкама утиче на њихово морално усавршавање: да сузбије женске мане (сплеткарење, брбљивост, надменост) и развије пожељне особине (скромност и послушност). О томе шта представља узорно и пожељно понашање за младе даме у просветитељству сведоче и басне Доситеја Обрадовића испуњене саветима о честитости (у басни „Брат и сестра“ отац критикује сина говорећи му како се лепота његовог лица не може мерити са „злонаравијем“ и непристојношћу, а ћерки поручује да скромност и красота њене нарави надокнађују недостатак њене лепоте – Obradović, 1800), али и критици жена које превише пажње поклањају свом физичком изгледу. По мишљењу овог просветитеља, права жена одећу доживљава као неопходност, а не као украс. У оба наведена примера видљиве су представе о пожељним (кроткост, честитост) и непожељним женским

3 Млади лирски јунак осећа се стегнут у координатни систем правила које треба да поштује: „Смислили су за ме ево / где је десно а где лево“ („Доље горе горе доље“); „Ним ујутру сунце гране / мени одмах нешто бране“ („Што не чате моме деду“) а који покушава да оспори и омаловажи: „допустите најзад ипак / да на све то стиснем шипак“ („Доље горе горе доље“) (Nogo, 2003: б.с.).

особинама (претерано дотеривање, хировитост, размаженост, наметање сопствене воље).

Стереотипне представе о улози жене као мајке и кућанице видљиве су, међутим, у књижевности за децу све до данас. У песмама Драгана Радуловића (Radulović, 2008) дете посматра очеву пасивност у кући (кад дође с посла, отац се „искључује“ и не игра са сином; чита новине, гледа ТВ, дрема). Истоветни манир у очевом понашању очигледан је и у песмама Драгомира Ђорђевића „Ствар без краја“ и „Бабе су нам сјајне“: „Кад са посла дође / мој уморни тата / на кревет се баца / готово са врата“ (Ђорђевић, 2009: 72). Лирски јунаци Радуловићеве („Чему служе мама и тата“) и Ђорђевићеве песме („Ствар без краја“) јесу дечаци свесни пожртвованости својих мајки које, затрпане кућним пословима („да се са метлом и крпом дружи“; „да пере, кува, пегла сама“), брину о својим породицама, за разлику од очева („Тата спаја две фотеље / чита зева слуша вести“). И у причи Игора Коларова „Моја фина породица“ из комичне, искошене перспективе представља се сродна слика породичног живота у којој мајка кува (додуше, неуспешно), а отац „хркањем плаши бубашвабе“ (Kolarov, 2013: 29–30).

Државна културна политика

Књижевно дело може бити употребљено и за промовисање политичке идеологије. „Идеологија често игра пресудну улогу у изградњи сопственог идентитета унутар једног идеолошког система“ (Lushchevska, 2015: 22). Занимљива околност је да се на овим просторима већим делом 20. века промовисала иста идеологија (идеја југословенства), али из битно другачијих идеолошких позиција, проузрокованих другачијим друштвеним уређењима (период Краљевине Југославије између два светска рата и период Социјалистичке Федеративне Републике Југославије после Другог светског рата). И једна

и друга држава покушавале су да у свести младих читалаца формирају југословенски идентитет, али је југословенство између два рата подразумевало ројалистички контекст и поштовање култа краља ујединитеља, а после Другог светског рата социјалистичке вредности и поштовање култа Јосипа Броза Тита.

У периоду од успостављања Краљевине Југославије просветне и културне активности усмераване су у промовисање и конструисање југословенске нације. Циљ Министарства просвете је било развијање југословенске идеологије у школској популацији, па су препоручиване књиге и часописи који су позитивно утицали на нови идентитет, а забрањиване оне које су се косиле са идејама југословенства. Истовремено, аутори који су били на црној листи државних органа због својих комунистичких политичких опредељења, а мислимо превасходно на Александра Вуча, критички су проговарали о капиталистичком систему вредности. Занимљиво је да је промовисање међусобно противречних идеолошких становишта (доминантне државне политике и субверзивног деловања авангардних аутора) најизраженије истакнуто у периоду Шестојануарске диктатуре, па затим у тридесетим годинама прошлог века. То се види у деловању часописа за децу из овог периода: недељног додатка *Полијика за децу* и месечног листа *Југословенче*. Оба листа излазила су у Београду у истом периоду (1930–1940), имала су широку читалачку публику и велики утицај: *Југословенче* (Rašić, 1930–1940) као часопис Савеза учитеља који се штампао са препоруком министра просвете и дистрибуирао широм Југославије, а *Полијика за децу* (Milenović, Tanović, 1930–1931) као додаток најчитанијих дневних новина у Србији са авангардним Вучовим текстовима о класним разликама и експлоатацији деце шегрта, дечјој побуни против одраслих и критици ројалистичког поретка.

У Југословенчеџу се величао краљ ујединитељ, наглашавала се слога међу народима, а текстови о различитим југословенским културама и регионима штампани су равноправно на ћирилици и латиници. Водило се рачуна о равноправној заступљености различитих народа и култура: на задњој страни по правилу су биле фотографије и илустрације топонима од Вардара до Триглава (рубрика „Из наше домовине“), штампани су књижевни прилози писаца свих народа (Гвидо Тартаља, Даница Бандић, Десанка Максимовић, Мато Ловрак, Отон Жупанчић, Франце Бевк, Иван Цанкар, Фран Левстик), објављиване су песме посвећене деци различитих региона („Ђаче Повардарче“, „Пјесма Истри“, „Мала Призренка“, „Шумадинче“), у рубрици „Југословенски великани“ објављиване су биографије историјских личности свих народа (краљ Томислав, кнез Људевит, Твртко, цар Душан, краљ Петар Велики, краљ Александар Први, Вук Караџић, Примож Трубар, Људевит Гај, Свети Сава, Марко Краљевић и други). Са друге стране, пригодним текстовима (на пример, „Како сам постао савестан Југословен“), песмама са нотним записима („Песма младих Југословена“, „Југославија“, „Химна Југословенчета“) и позоришним играма („Три Југословенке“, „Чувајмо Југославију“) оснаживани су ројалистички дух (песме и текстови посвећени краљу ујединитељу и његовој породици) и југословенски идентитет.

Са друге стране, *Полиџика за децу* представљала је место сусрета (и полемичких окршаја) традиционалне, змајевске књижевности и авангардне поетике. Најрадикалнији и најиновативнији по тону и изразу је Александар Вучо, који је пружао оштар отпор систему. Због припадности тада забрањеној Комунистичкој партији, Вучо објављује своја дела без ауторизације, а касније под псеудонимом Аскерланд. У *Полиџици за децу* он штампа песме карактеристичне по мотивима социјалне критике комбиноване са елементима фантастике („Како је кит дошао до

Станимировог новца“ и „Сантатузин папагај“), као и три своје поеме⁴ којима радикално иновира књижевно стварање за децу. (Са друге стране, песма „Мој отац трамвај вози“ објављена је у женском часопису *Жена данас* 1938. године. И мада је овај часопис био изразито прогресиван, чињеница да се социјална критика отворено исказује у женској периодичној публикацији, где се она најмање очекује, сама по себи сведочи о начинима субверзивног деловања аутора са црне листе тајне полиције.)

Јунаци поеме *Подвизи гружине „Пеџ њеџлића“* (Vučo i dr., 1980) припадају различитим социјалним категоријама (дечаци су из радничке класе, а девојчица из богатије породице), а уједињује их неправда коју трпе (дечаци од својих газда, а девојчица од часних сестара које захтевају ригидну послушност) и потреба да се избеаве и побегну од терора одраслих. У оваквом контексту јасно је због чега је ауторитет одраслих у тој мери оспорен и карикиран, а дечја побуна вреднована као пожељна и потребна. Завршетак поеме *Подвизи гружине „Пеџ њеџлића“* одређује се стога као срећан у контексту друштвене и класне критике. Наиме, бекство дечака и девојчице Мире од куће, школе (Јова), из девојачког института (Мира) и са посла (Крака, Њоре) на речно острво приказано је као оправдано зато што је свет одраслих неправедан и суров. Као весници бољег и праведнијег света, Вучови јунаци учинили су једину могућу ствар: напустили експлоататорски систем хуља и паразита у коме „крекећу паре“. На овим примерима

4 Поема *Подвизи гружине „Пеџ њеџлића“* у *Полиџици за децу* (објављивана током 1930. у наставцима под псеудонимом Аскерланд) није садржала прозне додатке Душана Матића, а текст се значајно разликује од издања из 1933. (Београд: Надреалистичка издања). Исто важи и за *Сан и јаву храброј Коче*, штп се прво појавила у *Полиџици за децу* под називом *Пушовања и аванџуре храброј Коче* (излазила од 27. 2, бр. 7, до 21. августа 1930, бр. 32). *Полудели дициклеџ* излази у наставцима током септембра и октобра 1930: 18. 9. (бр. 36), 25. 9. (бр. 37), 2. 10. (бр. 38) и 16. 10. (бр. 40).

показали смо постојање програмске идеологије и њеног подривања у књижевном тексту у истом временском периоду.

Завршетком Другог светског рата мења се друштвено уређење заједничке државе. У социјалистичкој епохи књижевност за децу виђена је као пут да се у најмлађем узрасту успоставе и учврсте „подобни“ идеолошки ставови. У то име држава је предузела снажну контролу онога што се штампа, преводи, објављује и пише за децу, покушавајући да каналише погодне жанрове, теме, мотиве и санкционише оне неподобне. Будно око идеолога мотрило је да ли се у децјој штампи промовише југословенска, али сада социјалистичка идеологија, односно „васпитање у духу социјализма“ или се протурају „реакционарне“ идеје. „Књигу која је можда велико литерарно достигнуће а задојена мистицизмом не смемо да пружимо детету, јер ће на њега дубоко деловати својим естетским квалитетом а уједно га усмерити у погрешном правцу. Боље да остану наша деца без неких дела светског гласа него да заједно с њима упију и туђу идеологију“ (Krsmanović, 1955: 5). Било је пожељно тематизовати „стварни“ децјој живот, подвиге „наше Армије“ и техничка достигнућа. Слика стварности поларизована је на оштру критику капитализма и колонијализма и промовисање социјалистичких вредности. Интересом за удаљене (егзотичне) државе и народе Југославија је доказивала свој толерантни дух и отвореност. Међутим, овај однос био је условљен њиховим државним уређењем – одијумом према капиталистичким и колонијалним државама и пристрасношћу према социјалистичким земљама (до Резолуције Информбироа превасходно према Совјетском Савезу) и колонијама које су се избориле за независност (видети: Орашић, 2013). Истицање братства са постколонијалним земљама некада је досезало невероватне размере, па се у чланку „Писмо из Индије редакцији: И најмлађи у Индији знају за Титову Југославију“ (*Пионири*, бр. 24/1952) наводи да је редакција примила писмо

индијског дечака Едварду Кардељу, чији га је „дугачак и одличан“ политички говор одушевио и подстакао да се заинтересује за Југославију.

Модернизација књижевног израза у шездесетим и седамдесетим годинама 20. века води ка ублажавању идеолошке контроле књижевности, па долази до објављивања романа у којима се успоставља свест о новим видовима социјалне неједнакости, сада у социјалистичком поретку. Пример за то даје нам, између осталог, роман *Белешке једне Ане* Моме Капора (Карор, 1975), који прво излази у наставцима, као фелтон у *Базару* почетком седамдесетих. Капор поступа на истоветан начин као Александар Вучо тридесетих година, пошто своје субверзивно приказивање друштвеног система објављује прво у женском часопису. Иако се приповеда у првом лицу, из Анине перспективе, уводно поглавље романа открива аутоисповедну позицију. Посредством монолога младе јунакиње приповедач изриче оштре критичке опаске о друштвеном поретку. Ана је револтирана разликом између прокламоване, „званичне“ социјалне једнакости и све веће неједнакости у свом окружењу (она припада средњој класи, а види моћнике који су профитирали на свом ратном стажу и политичкој подобности).

Године кризе, ратова и пољуљаног националног идентитета условиле су и преиспитивање националних и историјских стереотипа, чиме се бави Данојлић у збирци *Песме за врло љамейну децу* (Danojlić, 1994). Реч је о песмама „Карађорђе по други пут међу Србима“, „Карађорђе и Бетовен“, „Страх од промаје“, „Срби“, у којима се врши самеравање прошлости и садашњости, националног и западноевропског наслеђа, уз примену аутоиронијског и пародијског дискурса: „Сви су народи детињаста и хвалише, / само се то код Срба запажа понајвише“ („Срби“). Гледани у синхронизитету, Словен (Карађорђе) и Немац (Бетовен), ратник и композитор, трагични и величанствени сваки на свој начин, израстају

у стереотипне представе о идентитету Запада и Истока („Карађорђе и Бетовен“). Разнородне равни историјског постојања на истом европском простору – животна угроженост, борба за опстанак наспрам мирне усредсређености на уметност – односно географска неодвојивост, а културна подвојеност Балкана и западне Европе произвеле су опозицију два простора/света на коју се експлицитно указује у песми: „рат и мир, живот и уметност, Запад и Исток, / јаз свуда подједнако дубок и подједнако широк“. Питање „Колико је испредњачио Немац, а колико заостао Словен?“ у новим историјским околностима које „Словена“ изнова приморавају на борбу за одржање, а „Немца“ у контекст културне и цивилизацијске надмоћи добија изнова своју пуну актуелност.

Постјугословенски период донео је нове процесе деканонизације и реканонизације одређених аутора, односно ситуирања писаца до тадашње заједничке, југословенске књижевности у појединачне националне корпусе. Писци који су живели или родили се на територији једне балканске државе а били друге националности имали су различиту књижевну судбину у процесу превредновања. То запажају и Дубравка Тежак и Патриција Марушић:

Нека до тада канонска дјела једноставно су одбачена и етикетирана на посве очигледан диктат идеологије, док су друга, донедавно заборављена, изненада заузеле важна мјеста у новоформираном књижевном канону. [...] У неколико посљедњих десетљећа свјedoци смо политичких околности које су утјецале на избор књижевних текстова с којима се можемо идентифицирати, јасне деканонизације некад постојећег заједничког југославенског књижевног канона и истовременог формирања националних књижевних избора, при чему су редовито књижевници сортирани према кључу националне припадности, али и према хабитусу који су имали (Težak, Marušić, 2015: 20).

Славонски Србин а комуниста по опредељењу (због чега није јасно наглашавао свој национални идентитет) Григор Витез своју књижевну каријеру градио је у Хрватској (треба поменути да је сарађивао и у српским књижевним часописима, био један од уредника београдског часописа за децу *Змај*, а прву збирку *Прејелица* (1956) објавио на ћирилици, па затим и на латиници). Његов значај у хрватској књижевности за децу је велики, пошто се сматра родоначелником модерне поезије. Дакле, он припада хрватском књижевном канону (значајна књижевна награда у Хрватској носи његово име, као и називи више основних школа, књижевни скуп поводом годишњице рођења подржале су све значајне културне и просветне институције Хрватске). Међутим, то не значи да он истовремено не чини саставни део српског националног корпуса (иако се његово српско порекло изоставља или замућује у хрватским школским лектирама; видети: Vitez, 2008; Janićijević, 2015). Његово књижевно дело одувек је било саставни део српских школских програма а певање носи несумњиве елементе славонске (српске) фолклорне баштине, о чему говоре Славица Гароња Радованац (Garonja Radovanac, 2015), Душан Иванић (Ivanić, 2015) и Светлана Шеатовић Димитријевић (Šeatović Dimitrijević, 2015).

Са друге стране, судбина Бранка Ћопића који се родио у Босни, а од 1944. живео у Београду, сасвим је другачија. Јасно ситуиран унутар српског националног канона, он је после распада заједничке државе брисан из босанског и хрватског канона. Па иако његова *Јежева кућа* није укључена у хрватске школске програме, она је опстала у колективном памћењу читалаца бивших југословенских република као „део заједничког симболичког капитала“, па су је хрватски наставници и даље користили у допунским школским активностима. Ћопићева поема штампана је са језичким адаптацијама, чиме се урушавао оригинални текст, или без имена аутора на насловној страни. Чак и таква њена понов-

на издања изазвала су оштре критичке реакције у хрватској штампи:

Полемика која се могла пратити у хрватском медијском простору везана уз проблем *Јежеве кућице* започела је изјавом језикословца и академика Стјепана Бабића како би се с пописа лектире тај текст требао макнути, из једноставног и свима видљивог разлога – што није писан хрватским језиком. [...] Премда је Стјепан Бабић јасно написао да је текст *Јежеве кућице* писан српским књижевним језиком, у вријеме када је то имало врло интензивне политичке конотације, а то и доказао успоређујући хрватске и српске иначе (Težak, Marušić 2015: 16).

Међутим, Ђопићев Јежурка Јежић постао је парадигма противстављања књижевне вредности текста идеологији у којој је књижевност победила идеолошке предрасуде, будући да је опстао у хрватском књижевном простору (ауторке чланка наводе да је његова популарност несмањена и данас).

Замке идеологије

Из поменутог примера видели смо да питање идеологије текста за децу носи замке читавања које потичу из тежње да се у текст читају актуелни стереотипи, примамљиви „освешћеном“ читаоцу. То може водити погрешним закључцима који текст деструишу и читавају оно чега у њему нема. Навешћемо још један пример. Песма Јована Јовановића Змаја „Циганин хвали свога коња“ (Jovanović Zmaj, 1950) повремено се чита у светлу стереотипног приказивања маргинализованих етничких група, па је приметна склоност да се доживи као стереотипна слика негативне представе о Ромима, будући да у површинском слоју песме јунак покушава да превари потенцијалног купца приписивањем Путаљу квалитета које он не поседује. Значење текста за пажљивог читаоца је битно другачије. Песма је обликована као монолог јунака и об-

раћање потенцијалном купцу. На почетку песме „господар стари“ позива се да скине наочари, пошто се „не може нагледати“. Почев од овог стиха који је двосмислен (пошто се, кад се скину наочари, не види), кроз читаву песму говор лирског субјекта је амфиболичан. Свака његова „похвала“ изгледа и телесног стања Путаља је заснована на коришћењу говорних идиома који се обично користе у похвалном контексту („то је да се приповеда“; „још ме питаш како види“, „у царевој га не можеш наћи штали“ и слично), али, истовремено, Циганин врло прецизно, тачно и искрено описује Путаљево лоше здравље, старост („тај не може остарити“), слаб вид („види ноћу ко на дану / а по дану ко у ноћи, / такве су му очи“), зубе у лошем стању, неухрањеност („ако имаш, једе сено, зоб и сламу / ако немаш, он не иште, не треба му“). Осим амфиболичности, лирски глас користи и аналогije којима поништава значење своје привидне похвале. На пример, „хвалећи“ енергичност свог Путаља, он тврди да се није *родио* тај јендек који Путаљ већ није прескочио (као што и није) и да сваку рупу прескаче „тако лако као да је пиле неко“ – а будући да пиле својим телесним растом није у стању да прескаче јендеке, поређење је тачно. Због чега он то ради, осим тежње да прода свога коња? Одговор се крије у завршетку песме, у хиперболизаној слици која репрезентује Путаљеву брзину, толику да је побегао од олује и пре кише стигао до „шатора, циганског дворца лепог“. Човек који свој приручни дом – шатор – назива *циганински дворац* и још га емотивно квалификује као леп, јер то је његов дом, макар био и трошан као шатор, није у завидној социјалној ситуацији, али има снаге да се шали на рачун своје немаштине. Портретисање Путаља је посредан и аутоироничан приказ његовог живота у немаштини (као власник коња, он није увек у ситуацији да му обезбеди чак ни пристојну храну). Живот у покрету и у сиромаштву није, међутим, ослабио његов дух и, иако је у ситуацији да продаје чак и тако ислуженог коња као што је Путаљ, да-

кле, у крајњој материјалној оскудици, он није поклекнуо пред проблемима. Монолог о Путању стога представља посредни аутоисповедни монолог о тешком животу продавца и његовог коња и из говора извире потреба да се шалом очува људско достојанство и подсмехне сопственим животним проблемима. Циганин зато није лажљиви трговац, ни преварант. Шалећи се и подсмехујући се самоме себи, сведочи о тешким околностима у којима живи; чувајући хумор као последње оружје свог достојанства, он показује да пред немаштином није поклекао.

Наведени примери присуства идеолошких представа и лажног присуства стереотипа сведоче о комплексности феномена идеологије у књижевном тексту. Зато је пред онима који са младима раде на разумевању и тумачењу књижевних текстова значајан и не тако лак задатак – да дете-читаоца усмеравају на пажљиво читање и науче децу на шта у тексту треба обратити пажњу како би се идеологија учинила видљивом а да у томе не учитају у текст сопствене идеолошке предрасуде. Развијање субјекатске, критичке позиције према тексту је кључна способност у процесу читања.

Литература

- Andrić, V. (2010). *Čitaj vetru omiljene knjige*. Kolarov, I. (prir.). Beograd: Zavod za udžbenike.
- Bainbridge, J., Oberg, D. & Carbonaro, M. (2005). „No text is innocent“: Canadian children’s books in the classroom. *Journal of Teaching and Learning*. 3 (2), 1–14.
- Danojlić, M. (1994). *Pesme za vrlo pametnu decu*. Beograd: Prosveta.
- Dyer, R. (2002). *The Matter of Images: Essays of Representatons*. Second edition. London and New York: Routledge.
- Đorđević, D. (2009). *Nije lako biti dete*. Nikolić, L. (prir.). Beograd: Zavod za udžbenike.
- Garonja Radovanac, S. (2015). Srpska usmena tradicija u Slavoniji i pesništvo Grigora Viteza. U: Jovanović, A., Pijanović, P., Opačić, Z. (ur.). *Poezija kao zavičaj: poetika Grigora Viteza (47–67)*. Beograd: Učiteljski fakultet.
- Hollindale, P. (1988). Ideology and the Children’s Book. *Signal: Approaches to Children’s Books*. 55, 3–22.
- Ivanić, D. (2015). Grigor Vitez u okvirima književnosti Srba u Hrvatskoj. U: Jovanović, A., Pijanović, P., Opačić, Z. (ur.). *Poezija kao zavičaj: poetika Grigora Viteza (27–34)*. Beograd: Učiteljski fakultet.
- Janičijević, V. (2015). Pesnik slavonskog detinjstva. Život i delo Grigora Viteza. U: Jovanović, A., Pijanović, P., Opačić, Z. (ur.). *Poezija kao zavičaj: poetika Grigora Viteza (225–234)*. Beograd: Učiteljski fakultet.
- Jovanović Zmaj, J. (1950). *Pesme o deci i za decu*. Leskovac, M. (prir.). Beograd: Prosveta.
- Kapor, M. (1975). *Beleške jedne Ane (hronika u 26 glava)*. Biblioteka ITD, Zagreb: Znanje.
- Kolarov, I. (2013). *Klizave priče*. Čačak: Pčelica.
- Krsmanović, M. (1955). O društvenoj ulozi dečje književnosti. Referat podnet na Savetovanju o društvenoj ulozi dečje književnosti, 19–21. 5. u Saraju kod Skoplja. U: Mandić, M. (ur.). *Naša deca, organ Saveza pionira Jugoslavije (1–9)*. Beograd: Savet društava za vaspitanje i staranje o deci Jugoslavije, jun 1955, god. V, br. 6.
- Lushchevska, O. (2015). Representation of Self Within Soviet Ideology: Yelchin’s Breaking Stalin’s Nose and Sís’s The Wall: Growing Up Behind the Iron Curtain. *Journal of Children’s Literature*. 41 (1), 22–30.
- Milenović, M., Tanović, J. (ur.) (1930–1931). *Politika za decu*. God. I, II. Beograd: Politika.

- Nogo, R. P. (2003). *Rodila me tetka koza*. Beograd: Prosveta, Beogradska knjiga.
- Обрадовић, Д. (1800). *Избранне басне : сЪ различни езыка на сербскій языкЪ ѿреведене, и сЪ наравоучиѣлнымЪ изясненіями и насѣявленіями обоѣаѣБене. - ВЪ Будиме: Печатаѣно ѣисмены Славено-Сербскія Пачаѣни Кралевскаѣо Всеучилища Пеѣѣанскаѣо*.
- Опаѣић, З. (2013). Ideologija i knjiŹevnost u deĉjoj periodici polovine 20. veka. U: Deniћ, S. (ur.). *KnjiŹevnost za decu i njena uloga u vaspitanju i obrazovanju dece Źkolskog uzrasta* (295–308). Vranje: Uĉiteljski fakultet u Vranju, Univerzitet u NiŹu.
- *Pioniri* (1952). Pismo iz Indije redakciji: I najmlađi u Indiji znaju za Titovu Jugoslaviju. *Zabavni deĉji list*. II, 24.
- Raduloviћ, D. (2008). *Pjesme*. Kaleziћ Radonjiћ, S. (prir.). Podgorica: CIP.
- RaŹiћ, D. (ur.) (1930–1940). *Jugoslovenĉe. KnjiŹevni list naŹeg mladog naraŹtaja*. Beograd: Jugoslovensko uĉiteljsko udruŹenje.
- Sarlend, Ć. (2013). Nevinih nema: ideologija, politika i knjiŹevnost za decu. U: Hant, P. (ur.). *Tumaĉenje knjiŹevnosti za decu* (61–86). Prevela NataŹa Jankoviћ. Beograd: Uĉiteljski fakultet.
- Stephens, J. (1992). *Language and ideology in children's fiction*. New York: Longman.
- Źeatoviћ, S. (2015). Slavonski prostor – seĉanje i fantazija. Zaviĉajne slike u poeziji Grigora Viteza. U: Jovanoviћ, A., Pijanoviћ, P., Opaĉiћ, Z. (ur.). *Poezija kao zaviĉaj: poetika Grigora Viteza* (35–46). Beograd: Uĉiteljski fakultet.
- TeŹak, D., MaruŹiћ, P. (2015). Formiranje i rastakanje knjiŹevnih kanona u knjiŹevnosti za djecu. *Detinjstvo*. 1 (XLI), 11–21.
- TrebjeŹanin, Ź. (2000). *Predstava o detetu u srpskoj kulturi*. Beograd: Jugoslovenski centar za prava deteta.
- Vitez, G. (2008). *Kad bi drveće hodalo i druge pjesme; Plava boja snijega; Rajvil i druga proza*. Vuĉiћ, M. (izbor). Zagreb: Źkolska knjiga.
- Vuĉo, A., Raiĉkoviћ, S., Eriћ, D. (1980). *Poeme*. Beograd: Nolit – Prosveta – Zavod za udŹbenike.

Summary

The paper deals with some aspects of the presence of ideological discourse in literary works for children and the young from a diachronic perspective, showing that this field of literature is not deprived of ideology. After identifying the forms in which ideological aspects appear in literary texts, we will consider the pedagogical discourse as a way to exert a corrective influence on young readers. We will then point out the impact of the state cultural and educational policy on literary texts, as a way of influencing the adoption of a dominant social ideology by young readers. This form of ideological discourse is conditioned by the state system, which means that the establishment of the Yugoslav identity among young readers was carried out within the royalist context in the period of the Kingdom of Yugoslavia, and in the context of the socialist ideology in the SFRY period. We will provide examples to illustrate how, apart from the dominant ideology, subversive literary texts based on the critical presentation of the reality were written as well with the aim of destabilising the state system (both in the Kingdom of Yugoslavia and the Socialist Federal Republic of Yugoslavia). The post-Yugoslav

period witnessed a decanonisation of the Yugoslav literary corpus and the formation of the national canons, while some writers, who used to be a part of the common cultural heritage, were marginalised in some national corpora or received a dual canonisation. The traps of ideological inferences will be presented at the end of the paper. All forms of ideological discourse previously discussed in the paper illustrate the complexity of the ideological discourse in literature and emphasise the importance of careful and critical reading of literary texts.

Keywords: *literature for children and the young, stereotypes, cultural policy, Yugoslav ideology (royalist and socialist), subversiveness.*